

La poeta traductora Montserrat Abelló

Semblança homenatge en les IX jornades de Traducció a Vic

Ricard Torrents

Universitat de Vic

Facultat de Ciències Humanes, Traducció i Interpretació

Carrer de la Laura, 13. 08500 Vic

Resum

La trajectòria biogràfica de Montserrat Abelló revela una de les figures més humanes i més coratjoses de les lletres catalanes dels darrers cinquanta anys. A partir de les confessions d'ella mateixa, la semblança de Montserrat Abelló es basa en la seva vida, d'una banda, i en la seva obra de poeta traductora, de l'altra. Destaca l'època crucial que li ha tocat de viure: la guerra civil espanyola, l'exili de vint anys de durada a Xile i, després del retorn, l'exili interior sota la dictadura de Franco. Però també la resistència democràtica i l'allistament a les causes justes, en especial la defensa dels drets de les dones. El fet decisiu de la seva biografia és el naixement d'un fill amb síndrome de Down. De fet constitueix el punt d'arrencada de l'escriptura de Montserrat Abelló. Justament la semblança literària destaca aquests orígens en la vocació i els primers passos d'escriptora de Montserrat Abelló. Els segons passos són la descoberta i la traducció de Sylvia Plath. Per damunt de tot la semblança subratlla la *unitat* de l'obra de la poeta traductora, que disposa de competència lingüística —poc freqüent— per escriure poesia en català i en anglès. Una unitat que, en ella, elimina les distincions entre escriure poesia pròpia o poesia traduïda, perquè la Poesia amb majúscula no és divisible. Si el coratge és la qualitat humana que la semblança subratlla, la tendresa és la qualitat literària subratllada.

Paraules clau: poesia, traducció, dona, mare, escriptora, catalana, exili, tendresa, coratge, poeta traductora.

Abstract

Montserrat Abelló is one of the most humane and courageous figures in Catalan Literature in the last fifty years. As she herself, admits, the reality of Montserrat Abelló is based on one hand on her own life, and on the other on her work as a poet and translator. Her life has been marked by the crucial historical era in which she has lived: the Spanish Civil War, her twenty year exile in Chile, and on returning, the internal exile under the Franco dictatorship. But there is also her democratic resistance and her fight for just causes, especially the fight for women's rights. The turning point of her life was the birth of her child, with Down's syndrome and this, in fact, constitutes the starting point of Montserrat Abello's works. Her early work highlights these origins and her vocation and shows us her first steps as the writer Montserrat Abelló. These are followed by the discovery and translation of Sylvia Plath. Above all, the resemblance and the unity of the work of the poet and translator stand out, a unity which is of special, rare linguistic expertise —the writer being able to produce poetry in both Catalan and in English. In Montserrat Abelló's case, this unity eliminates the distinctions between writing original or translated poetry,

because Poetry cannot be divided in this way. If courage is the human quality highlighted by resemblance, tenderness is the quality highlighted by literature.

Key words: poetry, translation, woman, mother, writer, catalan, exile, tenderness, courage, poet translator.

Vivia el dia a dia de tot el que passava

Ningú com la poeta traductora Montserrat Abelló no hauria omplert de tant sentit històric i literari la cloenda del Congrés Internacional sobre Gènere i Traducció, de les IX Jornades de Traducció, que celebrem a Vic, a darreries d'aquest hivern de 2005, en el marc de l'Any del Llibre i de la Lectura. És una gran sort que li puguem retre aquest homenatge, així com és un honor que ens l'hagi acceptat. Poeta traductora, l'obra de Montserrat Abelló és una de les expressions més genuïnes de la literatura del nostre temps. Compromesa amb l'escriptura alliberadora i amb la condició de dona, la seva trajectòria biogràfica revela una de les figures més humanes i més coratjoses de les lletres catalanes dels darrers cinquanta anys. Ahora que una de les figures més lúcides i concises en les seves confessions.

Nascuda el 1918,

sóc —diu— una dona que ha viscut èpoques crucials de la història: la proclamació de la República, l'aixecament militar, la Guerra Civil i l'exili, que vaig compartir amb el meu pare, enginyer naval, primer a França, després a Anglaterra i finalment a Xile.

Quina vibració tan autèntica desprèn la simple enumeració de «les èpoques crucials de la història» de Montserrat Abelló!

Al moment del cop d'Estat de 1936 —continua—, tenia vora divuit anys. Sempre m'ha agradat participar en els esdeveniments i, la veritat, vaig tenir molta feina. A Barcelona feia d'intèrpret de les Brigades Internacionals. Vaig fer oposicions a professora d'Institut i em van donar una plaça a València. A l'entrada dels nacionals (de l'exèrcit de Franco), vaig marxar a l'exili amb el meu pare. Jo no tenia cap ganes de quedar-me, perquè ja veia el que vindria.

Amb quina força aquestes frases tallants contenen l'incontenible! El do d'escriure-les, només el posseeix qui ha viscut de dins, com ho va fer Montserrat Abelló, la realitat desbordant que envoltà la seva infantesa, la seva adolescència i la seva joventut, enmig de l'enfollida història de Catalunya i d'Europa. Amb quina senzillesa d'estil aquestes frases descriuen l'indescrïptible! Només l'escriptor de fons n'és capaç.

No hi ha dubte que les èpoques que ha viscut Montserrat Abelló són «crucials». Encara que pròpiament crucial és «allò que obliga a decidir entre dos camins», com en una cruïlla, també podem donar al mot «crucial» el sentit etimològic i veure-hi la *crux*, l'instrument del suplici i l'opressió que infligien els romans als pobles dominats. Llavors, en la vida de Montserrat Abelló hi sentim cruïra la civilització europea, crucificada pel feixisme-nazisme-franquisme, d'una banda, i pel comu-

nisme de l'altra. Entre l'agost de 1914 —esclat de la Primera Guerra Mundial— i el maig de 1945 —fi de la Segona—, del cercle polar àrtic a les costes mediterrànies d'Àfrica, cent milions d'homes, dones i nens van morir a causa de la guerra, la fam, la deportació o les massacres ètniques. Europa va convertir-se en l'escenari d'una bestialtat sense precedents. Auschwitz i el Gulag en són l'extrem més inhumà, però no haurien de fer oblidar altres ignomínies.

La vida de Montserrat Abelló simbolitza la quota catalana d'horror i de dolor del segle xx. Nascuda a Tarragona, tenia 18 anys quan va esclatar l'anomenada Guerra Civil d'Espanya, 21 quan es va acabar i 25 quan va haver d'exiliar-se a Amèrica, perquè a l'Europa de l'any 1943 no hi havia lloc per a ella ni per al seu pare ni per a les desenes de milers de catalans que havien comès el delictes de no secundar la insurrecció militar de Franco.

El 8 de maig vinent, de 2005, farà seixanta anys de la capitulació de l'Alemanya de Hitler. Tot Europa, inclosa l'Alemanya que va capitular, celebrarà el seixantacinquè aniversari de l'*Untergang*, de l'«Enfonsament» que ara, en imatges trasbalsadores, contemplem en el film d'Olivier Hirschbiegel. Tot Europa ho celebrarà. Però què haurà de celebrar Catalunya, si a l'any 1945, la fi de la guerra en comptes de l'alliberament, va portar la perpetuació de la dictadura franquista?

Aquesta és la *crux*, l'època crucial que va portar Montserrat Abelló al desterrament, a ser desposseïda de la seva terra, alhora que va posar-la a la cruïlla on va tornar a decidir els seus camins.

A l'exili —diu— vaig conèixer el meu marit, també exiliat, i hi van néixer la nostra filla i els nostres dos fills, el més petit, afectat de la síndrome de Down.

El seu naixement va resultar un gran revulsiu i em vaig posar a escriure a raig fet tot el que duia a dins i que no havia escrit fins aleshores.

Quan vam tornar l'any 1960, vaig ensenyar els meus poemes a Joan Oliver, com ja havia fet anteriorment a Xile. Li van agradar i em va fer costat perquè es publicuessin a l'editorial de Joaquim Horta.

Altres cop, quina concentració de vida tan corprenedora! Una vida sencera, amb tota la seva frondosa exuberància, matrimoni, tres fills, irrupció de l'escriptura, inacabables anys d'exili, retorn, publicació del primer llibre, tot això contingut en uns brevíssims apunts que vessen més que no contenen. En aquestes cinc ratlles, Montserrat Abelló hi posa tot el que és, dona, mare, escriptora, catalana, retornada d'un exili de vint anys. Però no alliberada, perquè va canviar l'exili exterior per l'exili interior.

La guerra civil i l'exili han tingut narradors que n'han fet objecte dels seus relats, poetes que n'han extret versos, historiadors i memorialistes que n'han reconstruït els fets. El retorn de la guerra i/o de l'exili, en canvi, tinc la impressió que no ha tingut tanta dedicació literària. Les guerres civils destrueixen alguna cosa més i alguna cosa de diferent que les altres guerres. En tot cas la gran epopeia de la supervivència dels catalans en una Europa que va consentir l'aberració anacrònica del franquisme ja està escrita. Encara que potser valguin també per a nosaltres les paraules que W. G. Sebald va dir dels alemanys:

Quan girem la vista enrere, en especial als anys entre 1930 i 1950, mirem i alhora n'apartem els ulls.

Tota una generació d'escriptors alemanys van ser incapaços de descriure i portar a la memòria dels lectors el que havien presenciat.

Qui sabria dir si els escriptors catalans han tingut més capacitat de descriure el que van presenciar després de 1936, després de 1939, després de 1945 i (també cal preguntar-s'ho) després de 1975?

I tanmateix Montserrat Abelló va tornar. Sortosament. Va tornar amb els qui tornaven perquè el dictador Franco no tingués l'última paraula. Com els «batuts» de *l'Elegia Novena* de Carles Riba, empesos no tan sols per l'enyorament sinó pel coratge de «retrobar-se soldats». Montserrat Abelló havia tingut Carles Riba de professor, un professor que l'any 1938, mentre els avions franquistes, millor dit, alemanys, bombardejaven la capital de Catalunya, no va vacil·lar, amb tots els membres del tribunal, a continuar la lectura de la seva tesi de doctorat en una aula de la Universitat de Barcelona.

Només tinc un poema biogràfic, molt llarg, l'únic tan llarg de la meua obra, que es titula «Retorn» i que vol resumir la meua vida i allò que ha significat per a mi escriure.

Heus aquí la clau del retorn d'aquesta coratjosa dona. Tornada de l'exili exterior americà, assumia l'exili interior d'una Catalunya que continuava esclafada per la bota militar de Franco i dels seus aliats, amordaçada per la censura, sotmesa a polítiques d'opressió de les dones i impotent enfront de programes d'extermini de la cultura catalana, comparables amb les dels pitjors genocidis culturals del segle XX.

Però la Montserrat Abelló que tornava a Catalunya no era la mateixa que n'havia sortit feia vint anys. Sense deixar de ser la mateixa de fons, tornava escriptora. Tornava poeta.

Retorn

Jo era aleshores només
la noia solitària
que encara sóc malgrat el temps,
el vent i els fills,
malgrat els foscos esguards
de la gent estranya.

[...]

I ara, aquí, replantada
damunt aquesta assedegada terra,
us he vist passar,
tots vosaltres.

[...]

I ara, asseguda
al lliard de casa meua,
sóc amb vosaltres.

Quina duresa la d'aquests versos aparentment neutres!: «replantada / damunt aquesta assedegada terra, / us he vist passar, / tots vosaltres ».

A la literatura europea hi ha el *topos* del retorn dels herois de la guerra, un llegat clàssic de l'epopeia grega. Però després d'una guerra perduda i d'un exili sense reconeixement internacional, l'heroisme de Montserrat Abelló en tornar a una Catalunya encara derrotada pren una alta significació.

En retornar a Catalunya vaig publicar *Vida diària* gràcies a l'entusiasme del bon amic i poeta Joan Oliver.

Sí, Joan Oliver, que és «un dels cinc poetes catalans més importants del segle xx i la seva poesia és probablement la més original de totes», en paraules de Joan-Lluís Marfany (1982). Joan Oliver, autor d'aquelles corrandes de l'exili que fan

A Catalunya deixí
el dia de ma partida
mitja vida condormida;
l'altra meitat vingué amb mi
per no deixar-me sens vida.

Una esperança desfeta,
una recança infinita.
I una pàtria tan petita
que la somio completa.

Joan Oliver era qui millor podia acollir una Montserrat Abelló que arribava poeta. Tornat ell mateix de l'exili de Xile l'any 1948, l'havien empresonat, depurat, vigilat. I tanmateix, a desgrat d'escriure una poesia adolorida i amarga, no es resignava ni s'aïllava, sinó que treballava activament per la recuperació col·lectiva.

L'any 1963 Joan Oliver, quan prologava el primer llibre de Montserrat Abelló, sortia de les catacumbes. No sols renovava la producció i publicava l'obra anterior, *Obra de Pere Quart* (1963), sinó que els seus joves seguidors el reclamaven perquè assistís als actes polític-culturals de la resistència antifranquista, lectures poètiques, homenatges, col·loquis, cartes de protesta, tancades col·lectives i també estades al calabós i multes. Altrament Joan Oliver entrava a treballar a l'editorial Aymà-Proa, li donaven una secció fixa a *Serra d'Or* i l'any 1970 era distingit amb el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes.

Cal recordar aquests fets per tal de contextualitzar, ni que sigui amb un apunt, l'entrada de Montserrat Abelló en el món de les lletres catalanes dels anys seixanta. La famosa antologia de Castellet-Molas, *Poesia Catalana del segle xx*, apareguda el 1963, patrocinava l'anomenat «realisme històric», que Joan Oliver va assumir explícitament i molts escriptors varen acceptar totalment o parcialment, com Joan Fuster, Xavier Fàbregas, Feliu Formosa, Ricard Salvat o Maria Aurèlia Campmany. Era, doncs, aquí, en el context dels anys 60, apadrinada per Joan Oliver amb un pròleg elogiós i encertat, sense concessions, però assenyalant-ne la noble stirp, que aquella nova poeta de quaranta-cinc anys irrompia en el món de les lletres catalanes.

La màgia d'aquests petits poemes —deia Oliver en el pròleg— és transparent, l'estil econòmic. Però no són pas paraules fredes, eixutes. El corrent és d'aigua viva i castigada o de vi calent. Hi ha l'anhel d'una aproximació al nervi mateix de la vida, a les arrels, a les branques. El tema de l'arbre, el de la mà, el de la pedra passen i alenen, retornen com el vent —potser com el vent d'una cançó d'en Raimon, que acabo de conèixer.

En efecte, el 1963 un Raimon joveníssim entrava a l'escena amb la cançó *Al vent*.

Avui el vent imperiosament crida
i somou els vidres de la meva finestra
[...]
muralla closa de la meva ciutat.

Així empena pel vent entrava Montserrat Abelló a «la muralla closa de la meva ciutat».

Des de llavors —hi afegeix— no he deixat d'escriure i de traduir, una altra de les meves passions. Resumint podria dir, com dic en un dels poemes, que escric perquè estimo la vida i, així, la faig meva moltes vegades.

Ho hem entès bé. Montserrat Abelló escriu per fer-se «seva» la vida. A les convulsions, a les èpoques crucials que la història li ha fet viure, no hi respon amb grandiloqüència ni amb esgarips, sinó amb els «petits poemes» de la *Vida diària*. Però no ens confonguem. Aquests «petits» poemes no empetiteixen la vida diària. No és la vida quotidiana com a sinònim de vida anodina, sense grandesa, insubstancial. El llibre *Vida diària* és tot un programa d'entrada en una nova vida, la de la poesia i de l'activisme.

A partir d'aquest llibre, Montserrat Abelló aniria construint títol rere títol una obra que avui comprèn una trentena de llibres.

Pensava —diu— que em podria dedicar a traduir, tot escrivint la meua poesia. Però la vida diària em va retornar a la tasca docent, per poder guanyar un petit sou. Vaig acabar la carrera de Filologia anglesa, vaig traduir molt (Agatha Christie, Iris Murdoch, E. M. Foster) i anava escrivint poesia.

La «passió» de traduir de Montserrat Abelló va tenir una il·luminació decisiva quan en un viatge a Anglaterra amb la seva amiga Sheila Waldeck, va descobrir Sylvia Plath. El poeta Ted Hughes, marit de l'escriptora nord-americana, que s'havia suïcidat el 1963, acabava de publicar-li *Arbres d'hivern* (1971). Montserrat Abelló diu que

De seguida m'hi vaig sentir identificada (amb Sylvia Plath). Per fi vaig trobar una persona que veia la poesia com jo. També volia viure la Vida en majúscules, tenir home, tenir fills, ser una gran poeta, tenir-ho tot... El meu sentiment era semblant. Un sentiment com de rebel·lió.

Tenir-ho tot. La VIDA en majúscules. Ara sabem què vol dir *Vida diària*, el títol del primer llibre, que aniria seguit d'un llarg silenci, fins que

aleshores van venir els estats d'excepció dels anys seixanta i primers setanta que van ser com tornar a viure l'exili—, el moviment *hippie*, la feina que representava el meu tercer fill amb síndrome de Down... Va ser amb l'esclat del moviment feminista, en el qual es movia la meua filla gran, Mireia Bofill, que l'editorial de dones La Sal va voler reeditar el meu primer llibre *Vida diària*, reeditat el 1981 amb nous poemes, per la qual cosa el vaig titular *Vida diària. Paraules no dites*.

Entre els llibres següents trobem *El blat del temps*, 1986; *Foc a les mans*, 1990; *L'arrel de l'aigua*, 1995; *Són màscares que m'emprovo*, 1995; *Dins l'esfera del temps*, 1998; el volum miscel·lani *Al cor de les paraules. Obra poètica 1963-2002*, amb el poemari inèdit *Indicis d'altres moments*, 2003, i *Asseguda escrivint / Seated writing*, 2004, poemes en català i en anglès que ens fiquen al centre de la creativitat poètica en català i en anglès de Montserrat Abelló, més enllà del que convencionalment entenem per traducció o, en aquest cas, autotraducció.

En efecte, l'obra traductiva de Montserrat Abelló no és extrínseca, superposada o juxtaposada a l'obra poètica. Forma part de la seva obra d'escriptora com un tot. Poesia directa i poesia de traducció són en ella una sola poesia. La unitat de la poesia per damunt de les llengües, la supressió de la dualitat de poesia original i poesia traduïda, troba plena justificació en la poeta traductora Montserrat Abelló. Per això ha traduït a l'anglès, que domina des de la infantesa com una segona primera llengua, poetes i narradors com Salvador Espriu i Mercè Rodoreda, i poetes contemporànies com Maria Àngels Anglada, Margarida Ballester, Rosa Fabregat, Maria Mercè Marçal, Olga Xirinachs, Maria Oleart.

Però en el que s'ha distingit aquesta poeta traductora és en l'escriptura en català de la poesia escrita en anglès per dones poetes del segle xx. No sols va ser la primera a fer conèixer en català Sylvia Plath i Adrienne Rich, sinó que és autora d'un dels reculls més rellevants de poesia escrita en anglès per dones contemporànies. El volum *Cares a la finestra: 20 dones poetes de parla anglesa del segle xx*, 1993, constitueix l'obra que per ella sola eleva Montserrat Abelló als primers llocs de la producció de poesia del nostre temps.

És més que una antologia, més que un recull de poemes confegit amb compromisos per accontentar tothom. És un llibre reivindicatiu, no tan sols perquè les vint dones poetes són poc conegudes, sinó perquè «en un país com el nostre —diu— la poesia de dones sempre ha estat mirada com una poesia menor. Per això hi vull transmetre una sensació de força», que va des de poemes com «Lesbos» de Sylvia Plath a d'altres d'èpics com «Elvira Shatavey» d'Adrienne Rich, eròtics com «Cançó d'amor del matí», de Marge Piercy, patètics com «Per a un fill nascut mort», d'Elisabeth Jengings, poemes relacionats amb el món específic de la dona com «Dona embarassada», de Penelope Shuttle, o poemes esqueixats com «El silenci», d'Anne Sexton.

Al recull *Cares a la finestra: 20 dones poetes de parla anglesa del segle xx*, vint veus de dona passen per la veu única de Montserrat Abelló. Per això en resulta un llibre unitari, perquè és nascut del centre de la poesia viscuda.

Una poesia intel·ligent —escriu al pròleg—, que no cau mai en el sentimentalisme, rica d'imatges i simbolismes, plena de tendresa, que, per a mi, és una de les més destacades característiques d'aquesta poesia, reveladora de moltes diferents maneres d'estimar i de veure la vida.

La semblança de Montserrat Abelló no seria completa sense la seva dimensió d'activista. Ha organitzat i/o participat en conferències, lectures i trobades poètiques nacionals i internacionals, entre les quals destaquen les conferències dramatitzades *Cartografies del desig*. És membre activa del Comitè Internacional d'Esriptores del Pen Club Català d'ençà de la seva fundació l'any 1992. Aquest currículum l'ha fet mereixedora de la Creu de Sant Jordi, que li fou atorgada el 1998 per la seva obra poètica, primer, per les seves traduccions, després, i també pel seu feminisme. Són les tres dimensions de la seva personalitat. Ha obtingut també premis exclusivament literaris com el de la Crítica *Serra d'Or*, el de la *Lletra d'Or* i el *Quima Jaume*.

* * *

L'obra de Montserrat Abelló continua oberta. Té en curs de publicació una nova antologia de Sylvia Plath i un poemari nou, de títol evocador, *Memòria de tu i de mi*, que esperem llegir aviat.

Però allò que més queda obert de bat a bat en l'obra de Montserrat Abelló és el plantejament de la traducció com a «passió» d'escriure. Per això estic convençut que en l'homenatge que li tributem la millor rellevància amb què la podem distingir és situar-la en la constel·lació dels poetes traductors. Per a ells la frontera entre escriure i traduir no existeix. Només hi ha una poesia. Davant d'ella cauen les etiquetes de traduïda o original. Parlar de poesia en llengua A o poesia en llengua B no significa sinó una mateixa aposta d'art. Un compromís únic, «original», davant la construcció d'un poema, un objecte artístic.

A les facultats de traducció, on ens devem a la «ciència» de traduir, fem bé de mantenir obert el plantejament de la traducció com a «art». Un plantejament al capdavant «traductològic». En la línia de la poeta traductora Montserrat Abelló i dels poetes traductors catalans que constitueixen una de les més lluminoses constel·lacions del firmament de la literatura catalana. No altre sentit més fondo sabria veure en el nostre homenatge: el reconeixement de les nostres facultats universitàries de traducció als poetes traductors representats avui en Montserrat Abelló.

Arribat el punt de cloure la seva semblança, deixeu-me repetir el títol d'un dels llibres que la poeta traductora diu que estima més —jo també—, *Cares a la finestra: 20 dones poetes del segle xx*. Condensa la seva aportació a la literatura, el seu missatge als qui encara ens remetem a la poesia en majúscules. A la força i a la tendresa que només la POESIA en majúscules, traduïda o no, tant se val, sap engendrar i comunicar, perquè neix d'una poeta traductora com Montserrat Abelló, de qui voldria haver sabut construir la semblança, per tal que ompli de sentit històric i literari, com he dit a l'exordi, la cloenda d'aquestes IX Jornades de Traducció.

Bibliografia

- ABELLÓ, Montserrat (2002). *Al cor de les paraules. Obra poètica 1963-2002* (a cura d'Oriol Izquierdo). Barcelona: Edicions Proa.
- Montserrat Abelló (2005). *Lletra*. UOC. (Espai virtual de Literatura Catalana).
- Montserrat Abelló (2005). *Biografia. Obres. Crítica*. (Pàgines Virtuals de l'Associació d'Escriptors en Llengua Catalana).
- DESCLOT, Miquel (2004). *De tots els vents*. Pròleg de Ricard Torrents, «Poesia i traducció» (p. 7-21). Barcelona: Angle Editorial.
- TORRENTS, Ricard (2005). «Poesia i traducció de poesia». «A Arthur Terry *In Memoriam*». *Reduccions. Revista de Poesia*, 81/82, (març de 2005), p. 156-173.